

СЕМАНТИКА ЗВЕРТАНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Дослідження присвячене вивченню функціонально-семантичних особливостей звертань на матеріалі художніх творів українських та французьких письменників. Автор дійшов висновку, що аналізовану синтаксичну одиницю слід розглядати як автономну складову у складі складного цілого, а співвідношення звертання та елементів речення розцінювати як ситуативно-змістовний зв'язок, який виникає між граматично незалежними один від одного компонентами складного синтаксичного цілого. Слід також відзначити, що звертання завжди вказує на адресата мови та, на відміну від називних конструкцій, марковане інтонацією.

Ключові слова: синтаксична структура, функціонально-семантичні особливості, інтонаційне оформлення звертань, українська та французька мови.

Настоящее исследование посвящено изучению функционально-семантических особенностей обращений на материале художественных произведений украинских и французских писателей. Автор пришел к выводу, что анализируемую семантическую единицу следует рассматривать как автономное слагаемое в составе сложного целого, а соотношение обращения и элементов предложения расценивать как ситуативно-смысловую связь, устанавливающуюся между грамматически независимыми друг от друга компонентами сложного синтаксического целого. Необходимо также отметить, что обращение всегда указывает на адресата речи и, в отличие от назывных конструкций, маркировано интонацией.

Ключевые слова: синтаксическая структура, функционально-семантические особенности, интонационное оформление обращений, украинский и французский языки.

The article is devoted to semantic and functional characteristics of vocatives analyzed in the novels of Ukrainian and French writers. The author has come to the conclusion that the semantic unit under analysis should be treated as an autonomous component of a complex unity. The links between a vocative and the utterance's elements are to be regarded as the situative phenomenon that takes place between the independent elements of a syntactical complex. A vocative always indicates the addressee and is pronounced with a definite intonation.

Key words: syntactic structure, functional and semantic characteristics, intonation of vocatives, Ukrainian and French.

Звертання може займати будь-яку позицію в реченні (ініціальну, медіальну, фінальну). При цьому, якщо мовлення звернене до декількох адресатів, то в реченні може міститися кілька звертань. Однак інтонаційне оформлення даної мовної одиниці завжди чітко відрізняє її від інших елементів комунікації.

Звертання, як важлива одиниця комунікації, постійно привертає увагу вчених і є одним з важливих феноменів мовленнєвого спілкування. Аналіз існуючих поглядів філологів на проблему трактування функціонально-семантичних особливостей звертання вказує на відсутність єдності думки лінгвістів у сучасній науковій літературі. Частина лінгвістів вважає, що звертання — це речення, або граматично незалежний та інтонаційно відокремлений компонент речення [1; 2; 3]. Існує думка, що звертання є частиною більш складного синтаксичного цілого, що позначає особу або предмет, якому адресована мова [4: 340–341], або частиною висловлювання, яка не входить у речення. Звертання може також трактуватися як самостійний комунікативний акт або незалежне висловлювання [5; 6; 7; 8]. Деякі дослідники пропонують вважати звертання членом речення третього порядку, яке пов'язане з реченням особливим співвідносним зв'язком [9: 177].

Відповідно до існуючих сучасних поглядів мовознавців на роль звертання у складі простого речення цілком правомірно розглядати звертання як особливу синтаксичну конструкцію, яка ускладнює структуру простого речення та володіє предикативністю. Такий підхід до трактування функціонального навантаження звертання передбачає досить гнучку його співвіднесеність із структурою речення й підвищує ступінь упізнання цієї синтаксичної конструкції в лінійному потоці мовлення.

Слід зазначити, що провідні функції звертання — номінативна (назвати адресата мовлення), дейктична (вказати на адресата), вокативна (привернути увагу адресата), фактична та ін. часто поєднуються з оцінно-характеризуючою функцією експресивної оцінки адресата (що ставить за мету схарактеризувати й висловити ставлення мовця до співрозмовника). Способи реалізації даної функції різноманітні: інтонаційні засоби, стилістичні засоби — повторення звертання, підсилювальні лексичні засоби — вигуки або частки [10]. Саме поєднання вищезазначених функцій реалізації звертання в процесі комунікації і є об'єктом вивчення в даній роботі.

Особливу увагу автор даного дослідження звертає (крім синтаксичних) на різноманітні способи оформлення звертання (інтонацій-

ні, стилістичні). Відомо, що слово як одиниця номінативного рівня інтонацією не оформлюється, а звертання виділено в мовленні інтонаційно, отже, воно є незалежним елементом речення. Крім того, до сих пір у лінгвістичній літературі немає пояснення такої властивості звертання, як його “небажання” вступати в синтаксичні зв’язки з іншими словами в реченні. Незважаючи на наявність вищевказаних особливостей в оформленні звернень при комунікації, ряд вчених тлумачать даний феномен як слово чи групу слів, “які називають адресата мовлення...” [11: 142].

В якості заперечення до такого трактування звертання можна сказати наступне: відповідно до правил словозміни в слов’янських мовах, зв’язок одних лексичних одиниць з іншими в реченні здійснюється за допомогою морфологічних закінчень, однак, яким чином реалізується зв’язок лексем зі словами, які можуть стати звертаннями, — невідомо [12: 24–25]. Таким чином, спроба віднести звертання до рівня слова залишає нерозкритими такі його властивості, як інтонаційна оформленість і відсутність видимих зв’язків з іншими елементами речення.

На наш погляд, логічно прийняти точку зору, згідно з якою слід розглядати аналізовану синтаксичну одиницю як автономну складову в складі складного цілого, а співвідношення звертання та елементів речення розцінювати як ситуативно-смісловий зв’язок, що встановлюються між граматично незалежними один від одного компонентами складного синтаксичного цілого. Слід зазначити, що існують противники такого підходу. Так, деякі дослідники розглядають звертання як граматичну незалежність від об’єднаних компонентів, не вважають висловлювання зі звертаннями складними реченнями. “Для виникнення складного речення потрібно, — на думку Г. В. Валімової, — щоб співвіднесені змісти входили у взаємодію один з одним, породжуючи узагальнені синтаксичні значення й відносини. Тому дану форму висловлювання можна вважати поєднанням речень, а не складним реченням” [13: 35–36].

Дане зауваження не суперечить висновку про граматичну автономію невідного звертання. Наявність у звертанні всіх необхідних ознак самостійної синтаксичної організації, тобто таких категорій, як односкладність, предикативність, модальність, час, особу та число, дозволяє розглядати цю синтаксичну одиницю в ряді називних односкладних речень.

Слід зауважити, що вільні звертання в українській та французькій мовах мають багато спільних рис з називними односкладними

реченнями. Як і односкладні номінативні речення, звертання поширюються тільки за рахунок використання значень. При цьому означення можуть бути однорідними та неоднорідними: “*Mais dites-moi, petite malheureuse*” ...; “*Бідна душечко неупокоена, невідспівана, тяжко скривджена...*”.

Необхідно також сказати, що називні речення вказують на існування предмета, називний відмінок викликає уявлення про предмет або особу (ці конструкції можуть також розглядатися як різновид називних речень), звертання ж вказує на адресата мови і на відміну від названих конструкцій вимовляється з кличною інтонацією.

Певний інтерес для дослідників представляють звертання, побудовані на основі сурядного зв'язку, на відміну від інших груп звертань, де представлені словосполучення, побудовані на основі підрядних відносин. На дослідженому матеріалі (сучасних художніх творах українською та французькою мовами) зафіксовано всього 0,8 % двокомпонентних звернень такого типу у французькій мові і 0,6 % даних структур в українській мові. Наприклад, “*Gobergez-vous, amis et voyageurs!*”; “*Montez! Montez! Messieurs-Dames!*”; “*Але й ми, вовчику-братчики, не пальцем роблені, і в бувальцях бували*”; “*І в цьому, мої дами й панове, полягає завдання завдань*”.

Певний інтерес представляють дані, отримані при вивченні стилістичних особливостей вживання звернень у комунікації. Зупинимося на деяких теоретичних положеннях, що обумовлюють варіативність звертань у комунікативному процесі. Одним з основних факторів є реєстр спілкування, який використовується мовцем: піднесений (максимально-офіційний), високий (офіційний), нейтральний (побутово-розмовний), фамільярно-побутовий, низький (вульгарно-брутальний)” [14: 8–10]. Стилiстична варіативність звертань тісно пов'язана із семантичною складовою даної смислової одиниці і не може розглядатися незалежно від останньої. Автор цього дослідження приєднується до точки зору Н. Ф. Міхеєвої, яка вважає, що ці компоненти настільки тісно переплетені, що, нашаровуючись один на одного, вони утворюють єдине ціле [15: 10].

Дані аналізу типів звернень у художніх творах на матеріалі двох мов показали, що в стилістично нейтральному тексті в ролі звертань виступають власні імена людей, назви осіб за спорідненістю, за громадським статусом, за професією і т. п., а в текстах з емоційним та експресивним забарвленням функція звертання полягає не стільки в називанні адресата мовлення, скільки в його характеристиці, вира-

женні ставлення до нього, загальному підвищенні виразності мовлення. У результаті способи стилістичної варіативності звертань значно розширюється. Найбільш часто використовуються наступні прийоми:

1) звертання-метафори: “*Qu’est-ce que tatan t’a dit d’autre, mon petit juge?*”; “*Vasop, j’ai l’impression que les médecins ne m’aiment plus, je les déprime.*”; “*Що ти там бубониш, людино-невидимко?*”; “*Одна ти в мене залишилася, Русалонько, на всьому білому світі*”. Слід зазначити, що в творах як французьких, так і українських письменників розповсюджені метафори-алюзії щодо біблійних та історичних діячів: “*Arrête ton char, Ven Hur!*”; “*Клятий Демосфене! Набери повен рот каміння і балакай, поки всі ясна не обдереш!*”; “*Заткнись, Македонський!*”

2) звертання-метонімії: “*Tu parles, Crâne d’Œuf!*”; “*Дякую, серце!*”

3) звертання-перифрази: “*Jean, amour de ma vie!*”; “*Jule, mon ange, plie ta robe de chambre, veux-tu?*”; “*О, Станіславе, любий мій Станіславе, муже мій, ще не пізно...*”; “*Ох, Лоро, сестро моєї самотності, не повіриш, але те, що нині твориться в державі, розіскло мене навпіл*”.

4) звертання-іронії: “*Arrêtez votre cirque, Majesté, comment voulez-vous que je sache?*”; “*Edmond chéri, mon petit garçon, croyez-vous vraiment que j’allais rapporter à votre femme?*”; “*Так от, суперзірко наша дороженька, завтра ж твого дідуся коханого заметемо!*”; “*Я вам, шановні титани мислі, не причинна вранішня зіронька Лора!*”

5) звертання-повторення: “*Ma pauvre cocotte, fit-il d’un air pensif en lui tapotant les genoux, ma pauvre cocotte*”; “*Solange! Solange! Vous avez l’air si drôle*”; “*Мама, мама! Там дядя з ЖЕКу каже, що якусь шахту завалило!*”; “*Ой, Катю-Катю, кого ти слухаєш?*”

6) звертання риторичні: “*Від кого ти, Жінко, — від Бога чи сатани?!*”; “*До кого ти, Жінко, до Бога чи до диявола так поспішала, так поспішаєш, забувши, згадавши себе?!*”

7) звертання фольклорні: “*Ах ти ж мій вовчику-братчику, обізвався!*”; “*Моя ти кциюню-хитруню: невже впізнала?*” (Слід зазначити, що в текстах французьких авторів в даному матеріалі дослідження фольклорні та риторичні звертання не зустрічаються.)

Як показали дані дослідження, в різних мовних стилях використовуються звертання, що розрізняються як за лексичним складом, так і за граматичним оформленням. Так, для розмовної мови, для просторіччя характерні звертання з наступними структурними особливостями:

звертання, виражені займенником 2-ї особи: “*Gobergez-vous, amis et voyageurs, et toi, nièce chérie, et vous, tendres fiancés*”; “*Et toi, Serge, dis-*

parais discrètement”; “Ну, **ти**, юний натуралісте, ще пікни — і я витягну з коричневої валізи гаманець із баксами, який поклала туди вранці”; “**Т ти**, Лоро, даремно, голубонько, затіяла цей... фінал власної комедії”.

• звертання в усиченій формі. Для французької мови це усичення імені або прізвища: “*Et tu trouves ça sérieux, Ménesse?*”; “*D’après toi, Ben, qu’est-ce que c’est qu’un orphelin?*” Для української мови це форми без закінчення -а (-я): “**Мам**, не треба, я йому потім скажу, коли тверезий буде”; “**Люд!** Зайди! Я зараз!”

• звертання, утворені повторенням назв власних чи загальних: “**Loussa, Loussa**, pourquoi faut-il que les pires coups nous soient portés par les amis les plus chers”; “**Ah! La sale bête! la sale bête!**”; “**О, Олександро, Олександро**, ти невіправна!”; “**Дочко, дочко**...навіщо прийшла?”

Таким чином, аналіз матеріалу дослідження дозволив зробити висновок про те, що при аналізі лінгвістичних засобів оформлення звертань важливий облік реєстру спілкування. В залежності від реєстру спілкування можна не тільки судити про тональність спілкування, а й визначити функціональне навантаження звертання, яке використовується в мовленні.

Подальший напрямок аналізу слід направити на вивчення звертань з точки зору їх лексичного наповнення; об’єктом уваги повинні бути іменники — загальні назви, прикметники та присвійні займенники, що входять до складу звертань.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Сайфуллаев Р. Р. Обращение в современном узбекском языке: дис. ... канд. филол. наук / Р. Р. Сайфуллаев. — Самарканд, 1959. — 149 с.
2. Абдурахманов Г. А. Исследование по старотюркскому синтаксису (XI век). — М.: Наука, 1967. — 210 с.
3. Боргояков М. И. Обращение / М. И. Боргояков. — М.: Наука, 1975. — 552 с.
4. Кручинина И. Н. Обращение / И. Н. Кручинина // ЛЭС / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
5. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. — 2-е изд. / А. А. Шахматов. — Л.: Учпедгиз, 1941. — 620 с.
6. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. — М.: Учпедгиз, 1956. — 512 с.
7. Корбангалиев М. Синтаксис: Ж^идееллык Бэм урта мэкътэпнец 6–7 класслары очен дареслек. 10-чы басма / М. Корбангалиев. — Казан: Татгосиздат, 1951. — 192 с.
8. Хангилдин В. Н. Татар теле грамматикасы / В. Н. Хангилдин. — Казан: Тат. кит. нэшр., 1959. — 644 с.
9. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. — М.: Высшая школа, 1968. — 320 с.

10. Аитова Х. Р. Речевые этикетные формулы обращения к собеседнику: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец.10.02.01 "Русский язык". — Тюмень, 2003. — 19 с.
11. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка: Учебник для вузов. — 3-е изд., испр. — М.: Высш. шк., 1991. — 432 с.
12. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. 2002. — 216 с.
13. Валимова Г. В. Функциональные типы предложений в современном русском языке. — Ростов н/Д: Изд-во Ростовского унта, 1996. — 331 с.
14. Фирсова Н. М., Чеснокова О. С. Обращение в современном испанском языке. — М., 1987. — 92 с.
15. Михеева Н. Ф. Местоимённые формы обращения в аргентинском и кубинском национальных вариантах испанского языка. Автореф. дис. ...канд. дисс. — Минск, 1989. — 19 с.